ПАЛКИЙ МИСЛЕННИК І УЧИТЕЛЬ

Присвячується коханій матусі

З отвертим чолом високим, із тінню задуми на нім, із поглядом, кинутим геть у долину, в ту чудову, зелену далечінь безкраїх степів, що морем під вітром хвилюючись несуться далеко-далеко аж до крайнеба й непомітно ховаються там десь за ним,— стояв на високій скелі він, той палкий мислен-ник, той гетьман необмежених, але величних своєю чарівливою силою фантазій, стояв та дивився в безкрає широку долину й милувався собою й окружаючою природою, любував із неї і з себе, почуваючи себе безконечно вищим над усе те, що тільки існує в тому світі, який чевріє посеред дрібних турбот отам унизу, на долині, де ходить те дурне стадо овець, яке пасуть дурні пастухи...

Раптом він запримітив орла, що сидів недалеко від нього на скелі. Здоровий хижак з гачкуватим дзюбом, із круглими очима й цупкими, гострими пазурами зразу зачарував його. Який красовитий сей цар скель, сей син волі, сей величний вітатель серед вершин, що ховаються у хмарах!.. Яке сміливе серце вложила природа йому в могутні груди, що він так одважно й гордовито споглядає на все довкола спокійним, побідливим оком орлиним і не боїться навіть його, людини!.: Вільний, безкрає вільний та вічно вільний, як сама воля та, він собі понад скелями височезними свобідний цілком од усяких можливих буржуазних думок та міркувань, що здержують людину й керують нею!.. Ідеально вільний і тим розкішний своєю царською красою! Пишний цар скель!..

Особливе поривання обхопило мисленника, коли він, милуючись, стежив натхненними очима за тим, як витатель скель плавно, ледве підплигнувши, почепився на дужих крилах у повітрі, загойдався грацiйно на нім, далі поважно справив декілька помахів раз за разом, а потім, уже зовсім розправивши могутні крила й ледве помітно двигтячи

ними розпочав перше широке коло в повітрі, розсікаючи його могутніми грудьми.

З захватом стежив мисленник далі за тим, як орел почав зменшувати свої кола, гармонійно колишучись на пружному повітрі, й раптом як стріла, потрапивши в центр найменшого кола, востаннє виведеного ним, зразу немовби впав на ягня, що паслося в долині коло своєї матки, схопив його, що жалібно мекало, в свої цупкі пазурі, і, грацiйно відчаливши від землі, незабаром вернувся на те місце скелі, де сидів раніше, виглядаючи здобич собі: сів він і почав роздирати на шматки ягня міцними пазурами й, жадібно глитаючи свіже м'ясо, ввесь закривавився, зчервонивши своє пір'я. В такім вигляді він видався ще грізнішим у своїй красі палкому мисленнику.

Орел заніс мисленника в поривання, безконечно приємно вразив грацією сили, з якою вона справляє руйнування та смерть, і занесений у поривання палкий мисленник заспівав раптом гімн, силі, гімн хижацтву, могутньому, нагальному та самовпевненому і усім тим красовитому в його очах:

"Величаю силу, могутнюю силу, ту силу, що кволе, слабе і нікчемне, безсиле, страждаюче, плачуче міцно й без жалю глита, бо лише сильному, дужому має належати земля вся!.. Блаженні сильні, бо вони наслідять землю!..

Величаю силу, бо сила красива, витворна та благородна, грацiйно велична в проявах своїх... Бодай роздушила ти, сило, безсилеє все, те ображене міцними світа сього, бо всі ті ображені, слабі — бридкі, викликають до себе відразу і сміх своєю слізливістю!.. Блаженні сильні, бо вони наслідять землю!

Величаю силу і гордість, що так украшае її, як вродливицю дівчину гарний вінок із квіток, бо покора лиш личить рабу, що боїться раз у раз

свого пана могутнього!.. Блаженні гордії, бо вони наслідять та закрасять землю!

Гетьте ви всі "страждающі та обремененнії!"... Гетьте слізливі, що плачуть, і геть, що кладуть свою душу за други слабії свої!.. Гетьте всі, що не вміють ні жить, ні розтрачувать силу свою красовито!.. Я кличу лиш тих до життя, які можуть взиватися грубими егоїстами, бо всі ті жалісливі — дурні, бо не мають вони розуміння життя, змісту його не вміють збагнути!.. Блаженні лиш сильні та горді та вміючі красно, грацiйно споживати життя!

Нехай панує серед вас, людей, краса в орлинім праві!.. Вчітесь, люди, жити в орлів і станете надлюдинами!..

Покиньте дрібнії ідеї, як-от слабих визволення з ярма їх слабості!.. Лишіть і станьте, як орли!..

А я?.. Я ладен копнути ногою все слабе, нікчемне, убоге, що попросить у мене шага. Еге!., копнути ногою, плюнути в вічі слізливі..."

Так палко сам з собою розмовляв палкий мисленник.

Раптом перед натхненними очима палкого мисленника став чоловік убого одягнений у сніжно-білий хітон, із терновим вінком на голові. Він стояв нерухомо супроти нього на скелі, низько опустивши голову й лице з глибокою, повною стради, любові й покори думою в безодніх очах та докірливо, разом же й тихо-лагідно дивився на мисленника. Йому по високому, білому, умережаному терновими колючками чолі, надертому ними, текли буйні краплини ясно-червоної крові, кривавлячи високеє чоло, засихаючи на ньому й навіть спадаючи на білий хітон... А він усе мовчав, усе дивився широким, безкраїм поглядом на палкого мисленника...

"Де б се міг узятися тут сей раб пошарпаний? Відкіля він, сей єврейський раб, і кого се він мені нагадує?"— гадав, здивовано дивлячись на нього, мисленник і нарешті спитав:

— Хто ти?.. Чого ти тут?.. г

— Чом же ти мене, єврейського вбогого раба, що може попрохати в тебе шага, чому не копнеш ногою, як казав?..

Мисленник суворо й разом здивовано поглянув на чоловіка в хітоні: його слова й дратували, й дивували його.

— Хто ти?..— скрикнув мисленник нетерпляче.

— Невже ти мене не впізнав?..— тихо-лагідно обізвався чоловік у хітоні.

Мисленник пильно подивився на нього, протер очі, ще раз поглянув на нього і раптом зблід:

— Ти — привид!.. Адже се галюцинація?..

Чоловік у хітоні мовчав, лише спокійно дивився на нього.

— Ти кажеш,— раптом почав він,— що я галюцинація; значить — ти хворий?..

— Ні, я не хворий... Ні, ні!

— Хто ж ти?..— спитав його чоловік у хітоні.

— Я?.. Я — мисленник, я чоловік, що зрозумів зміст та красу справжнього життя, тим я надлюдина!..— гордовито відповів той.— Але

хто ти?..—замислено вагаючись голосно гадав мисленник.— Невже ти — Христос?.. Ха, ха, ха! — раптом розкотисто зареготався мисленник зневажливо.— Тепер я впізнаю се змарнілеє, схудле, пошарпане лице доброхіть самокатуючого!.. Ха, ха, ха!.. Ти мені смішний,— не вгавав нервово і палко реготатись мисленник.

А чоловік у хітоні лагідно й тихо-замислено, співжа-ліючо-ніжним, усепрощаючим поглядом голубив розходившогося мисленника.

— Еге! Я — Христос, той син чоловічий, якого ти, надлюдина, як сам про себе кажеш, не зрозумів єси... Я той, Кого ви чули й Кого не послухали...

— Ти?.. Ти — син чоловічий?.. Ні, ти іншим разом мовиш правильніше, коли взиваєш себе сином божим... Еге, син того, кого вигадали ми, люди... Ти втілив у собі все вигадане, й фантастичний учитель вийшов із тебе...

— Так!..— тихо сказав чоловік у хітоні.— Але скажи мені, що ти дав людськості?.. Як ти вжив талант, що дав тобі його Пан Твій?..

— Жодного Пана я не маю над собою, не визнаю нічиєї над собою влади!..

— Все ж таки відповідж мені на питання!..

— Відійди, відійди від мене, марівниче вбогий!.. Відійди геть, марево, з своєю блідою й безживною мораллю, що скалічила світ! Геть від мене!.. Відійди, не муч моєї душі! Не муч моєї наболілої, недужої душі!.. Я не тебе шукаю... Чуєш, не тебе... О, я тебе навіть ненавиджу, бо я маю право, усвячене моєю самосвідомістю людини, з погордою дивитися на тебе, бо ти бог, ха, ха, ха, ха!.. Бог — ти, а я людина, розумієш? Людина реальна, ловна, справжня, здатна власними намаганнями стати надлюдиною, і тебе мені не треба, не треба!!! Чуєш?!. Ти мені

заваджаеш, ти мене робиш шаленим, стоячи переді мною!!. Геть же, геть!!. Пріч, марівниче, що до вигаду своїх історичних жидів 1 додав свій власний вигад і сам, втіливши в собі на час тисячолітню скалічену гадку рідного народу, став спогадом мені подібних, але маючих менше людських сил на те, щоб жить справді, вповні по-людськи жить!.. Я хочу жить, жить так, аби уссати, вбрати в себе все життя цілком, не обмежуючи широкості його ні,лещатами вікового розуму, що його придбав світ за ввесь час свого існування, ні вінками сили волі, а лиш керуючись важким та широким інстинктом людським, вільним інстинктом надлюдини, що підносить її, царя природи, над усе інше... Так! Все життя, все його вповні, цілком до краю дна хочу вбрать, уссати в себе, хочу широко й вільно витратить свою життєву міць, не боячися жодних сентиментальних, безживних мора-лів, яких творцем був єси й ти, нині лиш згадка людська!..

— Чи ж я тобі перешкоджаю всисати в себе ціле своє життя... Хіба не я казав, що людина не має права морального сама кидати своє життя, поки воно її не кине по розпорядженню Вищої Влади?.. Еге, ти і багато вас не схотіли розуміти мене... Дві тисячі літ незабаром упаде в вічність, зникне й'сховається в ній, але й досі мало хто вповні мене зрозумів... Невже за свою простість, невже за ясність та придатність до життя моє слово повинно буть незрозумілим, незрозумленим?.. Просто його розуміть мають за неможливу річ!.. Але ні, ти та інші — а їх безліч — не винні в тім, що не хочете, не можете зрозуміти його, в тому навіть, що з погордою дивитесь на його... На мойому бо слові ті лицеміри, що їм подібні не згоджувались зі мною в той час, коли я жив та вчив, вони збудували цілу безодню підлоти, панування, яке я відкидав, пишноти, яку я заперечав, старшинування та нерівності, що їх я, ганячи, відпирав, проповідуючи цілком протилежне; усе се вони вкрили лицемірством, назвавши се моїм ученням, і виклали його таким перед сліпими людьми, що ще не здатні були мене шукати й відшукать, і вони привикли мене знати таким, яким я був викладений їм лицемірами, що, пересварившись між собою, втво-рили жорстокощі інквізиційні, за котрі б я вигнав їх з храму, якби вони були мені трапилися під той час... І все се робилося в моє ім'я!.. А люди не розуміли, що се — не мої слуги, що їх слова — не

мої, що вони — зрадники, кати мого слова, не розуміли сього й не чули тих, які насмілювались стати за моє слово, не слухали їх, а як і чули потім, то знов не розуміли уже й тих, що їм нагадували про дійсного мене, і люди, люди нещасні все мерли мовчки в страшних стражданнях посеред густої темряви непроглядної...

О, люди б повинні мене проклинати, мене, винуватця всіх тих пострахів та звірячих заходів, а ви лиш одступи-лись од мене, не схотівши зрозуміти мене!..

Еге, ви зневірилися, скалічені лицемірством, що циркулювало під моїм ім'ям, наложуючи полуду на очі всіх, і кращі поміж вами, замість того щоб зрозуміть мене, поривались у всі сторони, на всі боки, все намагаючись витворити собі новий рай, збудувати добробут свій поуз мене, так кажучи; і вони зробили для вас безмірно багато хорошого, що не протилежне моїм словам, але вони помилялись, і сі помилки, дякуючи вам, вашим недомислам, вашим віковічним привичкам, утворили ціле нове пекло поміж вами, в якім всесвіт тепер знемагає в конвульсіях, зневірившися у всім і в своїх власних силах!..

От ти мислиш, що вбирати в себе життя своє ціле вповні — се значить розливати кров тих, що стоять тобі на життьовому шляху?.. А я кажу: ні, бо се або скалічене, або дикб розуміння життя й борні... Се наслідок хворості душі, що вистраждалась у шуканнях правди, або недорозвинутого розуму... Чи не краща ж з правдиво людського пункту глядіння боротьба, коли, не проллявши ні краплини крові братньої, ти несеш щастя собі й свойому ворогові?..

Ти знов мислиш, що будувати своє життя — се значить руйнувати матерію в формах, яка перешкоджа твоїй будівлі?.. А я кажу тобі: орел, яким ти милувався в порив анні, лиш тим і нижче тебе, що йому, будуючи своє життя, добробут свій, неминучу треба руйнувати матерію, що має певну форму й що* одушевлена життям, нищити собі подібних, тобі ж сього не треба або бодай не в такім обсязі та й не відносно себе подібних...

Боротись — не значить руйнувати, а значить будувати; от здорове розуміння боротьби... Але ти казатимеш, що не може буть будівлі без руйнування; тоді я виправдую тебе; але коли тобі більш до вподоби процес руйнування, ніж космос, як наслідок твого будування, то ти — нещасний хворий, син свого скаліченого недужого часу!..

Але ти страждаючий, бо ти страдно шукав правди й занедужав, "обремененним" став єси, то прийди до мене страждаючий та обремененний, і я успокою тебе!..

— Геть!.. Тікай від мене, геть же, геть!!! — несамовито скрикнув мисленник і кинувся на того чоловіка в хітоні з стисненими кулаками, але його загонистість згубила його: він не втримався рівноваги, посковзнувшись, та й, упавши з високості, розбився...

А чоловік у хітоні, як хмаринка, розпливався в повітрі, але можна було ще примітити, що голова його нижче впала на груди, терни глибше впились у чоло, по нім потекла кров сильніше та буйніше, потекла по лиці і, змішуючись з буйними сльозами, що виплинули з його очей, капала на білий хітон, спадала й униз та падала краплинами на труп розбитого й непорушно лежачого в долині палкого мисленника, що шукав правди в орлинім праві... 1904 року 2 лютого